

اشکانیان

مقدمه

دوره‌ی حکومت اشکانی در مقایسه با دوره‌های قبل و بعد از خود (هخامنشیان و ساسانیان) طولانی‌تر بوده است. با این حال، آگاهی پژوهشگران از ایران عصر اشکانی کم‌تر از دیگر دوره‌هاست. برای مثال، مورخان دوره‌ی اسلامی در کتاب‌های خود، درباره‌ی آنان بسیار اندک نوشته‌اند، حتی برخی از آنان به صراحت اعلام می‌دارند که چیز زیادی از اشکانیان نمی‌دانند. علت این امر را دشمنی ساسانیان با آنان و کوشش برای محو آثارشان، عدم وجود حکومت مرکزی مقتدر در دوره‌ی اشکانی و در نتیجه، بی‌توجهی به ثبت اخبار در سال‌نامه‌ها و ... دانسته‌اند.

در یکی، دو قرن اخیر، کاوش‌های باستان‌شناسی، مطالعه‌ی کتیبه‌های اشکانی، پژوهش‌های سکه‌شناسان و مانند آن به مورخان کمک کرد تا بتوانند شناخت بیش‌تری از این سلسله به‌دست آورند.

سلوکیان

تأسیس حکومت اشکانی

چنان‌که پیش‌تر خواندید، پارت‌ها گروهی از آریایی‌ها بودند که پس از مهاجرت در شمال شرقی ایران ساکن شدند. پارت‌ها مردمانی چادرنشین بودند و زندگی سخت صحرائشینی، آنان را چابک، شجاع و پرتحرک بارآورده بود. آنان شجاع‌ترین و قوی‌ترین افراد قبیله را پهلوان می‌نامیدند. حدود هفتاد سال پس از تأسیس حکومت سلوکی، یکی از پهلوانان به نام اشک برضد سلوکیان قیام کرد (۲۴۸ ق.م). سپاهی که دولت سلوکی برای سرکوبی اشک فرستاد از جنگاوران پارتی شکست خورد. مورخان، زمان این پیروزی را سال تأسیس حکومت اشکانی می‌دانند.

خواندید که پس از مرگ اسکندر فرماندهان سپاه او بر سر قدرت به جنگ با یک‌دیگر پرداختند. بنابراین تا مدت‌ها قلمرو بسیار وسیعی که او به کمک سپاهیانش فتح کرده بود، صحنه‌ی جنگ و کشمکش میان فرماندهان سپاه شد. عاقبت سلوکوس در بابل مستقر شد (۳۱۲ ق.م) و مصر و سایر سرزمین‌ها نصیب دیگر فرماندهان مقدونی گشت. سلوکوس چندی بعد شهر سلوکیه را بنیان نهاد و آن را به پایتختی خود برگزید.

بدین ترتیب سلسله‌ای از پادشاهان مقدونی در ایران پدید آمد که به سلوکیان مشهور شد. سلطه‌ی آنان کمتر از یک قرن بود زیرا علاوه بر کشمکش‌های داخلی دربار سلوکی، بیگانه بودن آن‌ها در میان ایرانیان و بروز شورش‌های مکرر در شرق و غرب کشور آرامش را از ایشان می‌گرفت. سرانجام در حالی که پارت‌ها از مشرق به تدریج پیش رفتند و سلوکیان را از ایران بیرون راندند، رومیان نیز که از غرب سربرآورده بودند و روز به روز بر قدرت خود می‌افزودند به عمر این سلسله خاتمه دادند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

یکی از امپراتوران سلسله‌ی «هان» (۱۴۱-۸۷ ق.م) در چین سفیری به دربار مهرداد دوم پادشاه اشکانی فرستاد که بسیار مورد استقبال قرار گرفت. مهرداد به هنگام بازگشت سفیر چین، سفیری همراه او به چین اعزام کرد. به نظر شما اعزام سفیر برای دو کشور چه دستاوردی داشته است؟

سکه‌ی نقره مربوط به زمان مهرداد اول یکی از پادشاهان معروف اشکانی

از آن پس، پارت‌ها بر متصرفات خود افزودند و به تدریج به سوی غرب پیشروی کردند. تیرداد، برادر و جانشین اشک، در تثبیت حکومت اشکانی نقش زیادی داشت.

مهرداد، قلمرو اشکانیان را در شرق و غرب وسعت داد. مورخان مسلمان، حکومت اشکانیان را ملوک الطوائف نامیده‌اند؛ زیرا در طول حکومت آنان، پادشاهان مناطقی هم‌چون ارمنستان، آذربایجان و پارس از استقلال داخلی برخوردار بودند و فقط هنگام جنگ به کمک شاه اشکانی می‌آمدند.

قلمرو ایران در زمان اشکانیان

ایران و روم

در آسیای صغیر نیز پیشروی کردند و بقایای دولت سلوکی را از میان برداشتند. بدین ترتیب، با اشکانیان همسایه شدند. دیری نباید که میان دو حکومت ایران و روم مشکلاتی پیش آمد؛ زیرا رومی‌ها درصدد توسعه‌ی متصرفات خود در آسیا

هنگامی که اشکانیان مشغول بیرون راندن یونانیان بودند، حکومت قدرتمند روم در اروپا حکومت می‌کرد و هر روز بر اقتدار آن افزوده می‌شد. رومی‌ها علاوه بر فتح یونان و مصر

بودند. دشمنی بین ایران و روم تا حدود ۷۰ سال، یعنی در سراسر دوران اشکانیان و ساسانیان، ادامه داشت. در طول این مدت دو کشور با یکدیگر بسیار جنگیدند که در این جنگ‌ها، گاه ایران و گاه روم پیروز می‌شدند اما در مجموع، ایرانیان بارشادت از کشور خود در برابر مهاجمان محافظت می‌کردند و برای استقلال ایران می‌کوشیدند. یکی از مشهورترین جنگ‌های ایران و روم، جنگ

حَرّان است که در سال ۵۳ ق.م. روی داد. در این سال، یکی از سرداران بزرگ روم به نام کراسوس^۱ - که تا پیش از آن به فتوح زیادی دست یافته بود - با سپاهی عظیم به سوی ایران رفت و قصد داشت ماجرای اسکندر را تکرار کند اما سورنا فرماندهی جوان ایرانی با درایت و شجاعت بسیار توانست او را شکست دهد و تعداد بسیاری از رومیان را اسیر کند.

یک توضیح

در زمان حمله‌ی کراسوس، اُرد پادشاه اشکانی بود. هنگامی که یکی از سپاهیان سر کراسوس را نزد اُرد برد، او مشغول تماشای نمایش نامه‌ای بود. مشهور است که سر کراسوس را جلوی پای اُرد انداختند. در این موقع، یکی از هنرپیشه‌ها آن سر را برداشت و با گفتن کلماتی، آن را به موضوع نمایش نامه مرتبط کرد.

آن ایالت از استقلال داخلی برخوردار بودند. دولت روم در آن جا دخالت می‌کرد و سعی داشت آن سرزمین را از ایران جدا سازد اما موفق نشد.

مسئله‌ی ارمنستان: سرزمین ارمنستان یکی از مهم‌ترین مسائل مورد منازعه میان ایران و روم بود. چرا که ارمنستان جزئی از قلمرو حکومت اشکانی بود اما شاهان

فرهنگ و تمدن عصر اشکانیان

حکومت اشکانی چگونه حکومتی بود؟ در حکومت اشکانیان، قدرت و نفوذ پادشاه هم چون قدرت و نفوذ پادشاهان هخامنشی نبود. حاکمان محلی از استقلال داخلی برخوردار بودند و شاه در تعیین آن‌ها نقش زیادی نداشت. در این دوره، مجلس مهستان در تصمیم‌گیری‌های مهم کشور مثل تعیین جانشین برای پادشاه یا تصمیم‌گیری برای جنگ نقش زیادی داشت. اعضای این مجلس را رهبران مذهبی، شاهزادگان، حاکمان مناطق و فرماندهان سپاه تشکیل می‌دادند. آنان املاک وسیعی داشتند و افراد زیادی را در زیر دستشان به خدمت گرفته بودند تا روی زمین‌هایشان کار کنند یا خدمات دیگری انجام دهند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما، شیوه‌ی حکومت اشکانیان چه نتایجی را در پی داشت؟

در اوایل دوره‌ی اشکانیان، نفوذ فرهنگ یونانی در میان اشراف هنوز از میان نرفته بود. به طوری که آثار آن در شیوه‌ی زندگی، تفریحات و سرگرمی‌ها و شیوه‌ی نگارش آنان دیده می‌شد. با گذشت زمان، کشمکش و رقابت بزرگان کشور بیش‌تر شد، به طوری که هیچ‌یک از آن‌ها برتری دیگری را نمی‌پذیرفت. ادامه‌ی این وضع موجب بروز آشفتگی و هرج و مرج و در نهایت، سقوط اشکانیان شد.

دین و اخلاق: در اوایل دوره‌ی اشکانی، مهرپرستی (میترائیسم) در ایران رواج بسیار داشت. در این زمان، مهرپرستی - مانند گذشته - آیین ساده‌ای نداشت که تنها شامل پرستش خورشید و قربانی کردن حیوانات باشد بلکه دارای پیچیدگی بسیار شده بود؛ به طوری که برای تربیت پیروان خود مراحل قابل‌شمار بود و به آنان آموزش اخلاق و آداب پهلوانی می‌داد. در این دوره مغ‌ها که از بزرگان کشور به حساب می‌آمدند، عهده‌دار، اداره‌ی آتشکده‌ها و امور معابد بودند.

یک جنگ‌جوی عصر اشکانی. به این جنگ‌جویان سواران سنگین اسلحه می‌گفتند. آیا می‌دانید چرا؟ به نظر شما، توانایی‌ها و محدودیت‌های این سواران چه بوده است؟

شرق ایران

علاوه بر مسئله‌ی ارمنستان، هجوم مداوم قبایل ساکن در شرق ایران نیز همواره ذهن دولتمردان اشکانی را به خود مشغول کرده بود. یکی از این اقوام، کوشان‌ها بودند که دولتی نیز تشکیل داده و چون به آیین بودا گرویده بودند، موجب گسترش این آیین در مرزهای شرقی قلمرو اشکانی شدند.

مجسمه‌ی یک مرد پارتی. این مجسمه از مهم‌ترین آثار به جا مانده از دوره‌ی اشکانی است.

آنان در مجلس مهستان نیز حضور می‌یافتند.

همان‌گونه که گفته شد، از دوره‌ی اشکانی هم سنگ نوشته و هم پوست نوشته‌ها و نیز نوشته‌هایی بر روی ظروف سفالین باقی مانده که نشان‌دهنده‌ی خطّ رایج در آن زمان است. این نوشته‌ها هم به خطّ یونانی و هم به خطّ پهلوی اشکانی است. منشأ خطّ پهلوی اشکانی، خطّ آرامی بود که توسط دبیران نگاشته می‌شد. ظروف سفالی که به ویژه در نسا در نزدیکی عشق‌آباد کنونی، یافت شده، کمک ارزشمندی به شناخت تاریخ و فرهنگ عصر اشکانی کرده است.

تصویری از معبد آناهیتا در کنگاور

از جمله معابدی که در این دوره بسیار مورد توجه قرار گرفت، معبد آناهیتا بود. آناهیتا خدای آب‌ها بود و به اعتقاد مردم، شکل یک زن بود. در اوایل دوره‌ی اشکانی، دین یهود در غرب ایران پیروانی داشت. با ظهور مسیحیت، این دین در بخش‌هایی از ایران به‌ویژه ارمنستان پیروانی یافت. چنان‌که پیش‌تر گفته شد، در نواحی شرقی ایران نیز آیین بودایی گسترش پیدا کرد.

از آن‌جا که حکومت اشکانی در امور مذهبی مداخله‌ی زیادی نمی‌کرد، زمینه‌ی مناسبی برای افزایش پیروان مسیحیت و آیین بودا فراهم شد. موبدان زردشتی از این سیاست دینی اشکانیان ناراضی بودند. آنان عقیده داشتند که حکومت اشکانی باید از دین زردشتی حمایت کند. چنان‌که خواهید خواند، یکی از علل سقوط اشکانیان نارضایتی همین گروه از حکومت اشکانیان بود.

خطّ و زبان: در عصر اشکانی، هر یک از اقوام و ملیت‌های مختلف ساکن در ایران به زبان ویژه‌ی خود سخن می‌گفتند؛ مانند پارت‌ها، یونانی‌ها، یهودی‌ها و ...

یک توضیح

کتاب‌های ویس و رامین و سندبادنامه از کتاب‌های مشهوری‌اند که قرن‌ها بعد از عصر اشکانی و در دوره‌ی اسلامی تاریخ ایران به نگارش درآمدند. پژوهشگران داستان‌های این دو کتاب را مربوط به دوره‌ی اشکانی دانسته‌اند.

می‌شد؛ یعنی مربع بود و خیابان‌های آن، یک‌دیگر را قطع می‌کردند. در دوره‌ی اشکانی ساخت شهرهای دایره‌وار رواج یافت؛ یعنی شهرهایی که به شکل دایره بود و گرداگرد آن‌ها را دیواری از خشت فرا گرفته بود. شهرهای زمان اشکانیان عموماً شامل این قسمت‌ها بود:

– محلّ سکونت حاکم؛ در وسط شهر و به شکل

معماری و شهرسازی: در زمان اشکانیان علاوه بر شهرهای کهنی هم‌چون بابل، ری، همدان، مرو و بلخ، شهرهای دیگری مانند کنگاور و تیسفون نیز بازسازی یا ساخته شد. در کوه خواجه در سیستان نیز بقایای یک شهر اشکانی کشف شده است.

شهرهای عصر سلوکی به شیوه‌ی شطرنجی ساخته

یک قلعه؛

— خانه‌های بزرگان و اشراف؛

— خانه‌های سایر طبقات مردم چون کشاورزان،

پیشه‌وران و صنعتگران.

هر شهر دارای معابد و بازار یا بازارهایی نیز بود.

شهر معروف هاترا^۱ (الحضر) که در عراق امروزی قرار دارد،

چون شهر مرزی میان ایران و روم بود، اهمیت زیادی داشت.

این شهر دارای استحکامات و برج‌های دفاعی زیادی بود.

هنر عصر اشکانی: هنر عصر اشکانی، به خصوص

در آغاز پیدایش و شکل‌گیری آن، تحت تأثیر هنر تمدن‌های

مشرق‌زمین پیشین و یونان قرار داشت. پس از مدتی، با

تلفیق آن هنرها، اشکانیان هنر خاص خود را پدید آوردند.

متأسفانه، بیش‌تر آثار هنری دوره‌ی اشکانی طی گذشت

زمان از بین رفته‌اند.

سکه‌ها نمونه‌های خوبی از وجود سبک‌های مختلف

هنری در عصر اشکانی است؛ برای مثال، در برخی از

این سکه‌ها چهره‌ی پادشاه به صورت نیم رخ است و در

برخی به صورت تمام رخ. پژوهشگران سکه‌های نوع اول

را متأثر از سکه‌های سلوکی و سکه‌های نوع دوم را

سکه‌های سبک اشکانی دانسته‌اند (به تصویر زیر نگاه

کنید).

از آثار هنری دوره‌ی اشکانی سلاح‌ها، ظرف‌های

شیشه‌ای، کوزه‌ها، نقش برجسته‌ها، مجسمه‌های کوچک

و هم‌چنین کارهای زیبایی بر روی عاج یافت شده است.

در کوه خواجه در سیستان، آثار نقاشی‌های دیواری

اشکانی پیدا شده است. به‌علاوه، در خرابه‌هایی چون نسا

و دورا نقاشی‌هایی باقی مانده است که یادگار هنر آن

عصرند. پژوهشگران با بررسی آثار باقی مانده از روم و

ایران باستان دریافته‌اند که این دو بر یک دیگر تأثیر متقابل

داشته‌اند. بدین ترتیب، روابط ایران و روم فقط به جنگ‌های

دو کشور محدود نمی‌شد و جنبه‌های فرهنگی نیز داشت.

مجسمه‌ای از سنگ آهک مربوط به دوره‌ی اشکانی (قرن دوم میلادی)

در دوره‌ی اشکانیان عده‌ای به خوانندگی مشغول بودند. این خوانندگان به گوسان معروف بودند. گوسان‌ها با سازهای خود در کوچه‌ها و بازارها قدم می‌زدند و سرودهای زیبا می‌خواندند.

پرسش‌های نمونه

- ۱- حکومت اشکانی چگونه تأسیس شد؟ توضیح دهید.
- ۲- علل و چگونگی جنگ‌های ایران و روم در دوره‌ی اشکانیان را توضیح دهید.
- ۳- وضعیت دینی ایران در دوره‌ی اشکانیان چگونه بود؟
- ۴- ویژگی‌های شهرسازی در دوره‌ی اشکانیان کدامند؟
- ۵- نظر شما در مورد نحوه‌ی حکومت و سیاست دینی حکومت اشکانی چیست؟

اندیشه و جست‌وجو

- ۱- درباره‌ی یکی از آثار تاریخی دوره‌ی اشکانی مطلبی بنویسید.
- ۲- مطلبی در مورد جریان و جزئیات یکی از جنگ‌های ایران و روم در دوره‌ی اشکانی بنویسید و علل و نتایج جنگ موردنظر را مشخص کنید.
- ۳- در دوره‌ی اشکانی اشعار حماسی که شخصیت‌های برجسته‌ی آن زمان را می‌ستود، مورد تشویق قرار می‌گرفت. یکی از قهرمانان دوره‌ی اشکانی را شناسایی و در چند سطر او را معرفی کنید.

ساسانیان

مقدمه

در این درس با آخرین حکومت ایران باستان آشنا می‌شوید. اگرچه طلوع این حکومت در آن زمان برای ایران و ایرانیان مفید بود اما غروب آن به معنای پایان بی‌عدالتی و محو آثار کبر و نخوت ساسانیان و وابستگان آنها بود. با این حال، فرهنگ و تمدن ایران باستان در این دوره تداوم یافت و به صورت‌های مختلف جلوه‌گر شد. در این درس به اختصار با آن آشنا می‌شوید.

شامگاه اشکانیان، بامداد ساسانیان

برخوردار بودند. ساسان با دختر حاکم پارس، ازدواج کرد و از آن پس موقعیت اجتماعی بهتری پیدا کرد و توانست جانشین پدرزن خود شود. چندی بعد، در زمانی که خاندان اشکانی به دلیل اختلافات داخلی و جنگ‌های خارجی ضعیف شده بودند، اردشیر (نوه ساسان) به فکر دست یافتن به حکومت افتاد.

اردشیر بابکان بنیان‌گذار حکومت ساسانیان است. او نزد مورّخانی که در قرن‌های نخستین هجری می‌زیستند، پادشاهی خوش‌نام است. جدّ او، ساسان، موبدی زردشتی بود که ریاست معبد آنها را در پارس به عهده داشت. از این رو، خاندان ساسان در پارس از نفوذ و احترام لازم

کارنامه‌ی اردشیر بابکان، کتابی است که سرگذشت اردشیر را بیان می‌کند.

مرکزی مقتدری ایجاد خواهد کرد و وسعت مرزهای ایران را به قبل از حمله‌ی اسکندر خواهد رساند. اردشیر تقریباً به وعده‌های خود عمل کرد. او پس از غلبه بر اردوان آخرین پادشاه اشکانی در چندین نبرد با حاکمان مناطق مختلف به پیروزی رسید. معابد بسیاری در شهرهای ایران

اردشیر می‌گفت که حکومت ملوک الطوائفی موجب آشفستگی اوضاع ایران شده است و نیز رواج ادیان و آیین‌های مختلف، دین زردشتی را تهدید می‌کند؛ او وعده می‌داد که اگر به قدرت برسد دین زردشتی را رسمیت خواهد بخشید و به جای شیوه‌ی ملوک الطوائفی حکومت

برپا کرد و به جنگ رومیان رفت؛ زیرا دولت روم که خبر سقوط اشکانیان را شنیده بود، فرصت را مغتنم شمرده و در امور ارمنستان دخالت می‌کرد. او قصد داشت در آن جا حکومتی دست‌نشانده ایجاد کند. (سرنوشت جنگ ایران و روم در زمان جانشین اردشیر، شاپور اول، روشن شد.)

بقایای یک کاخ مربوط به دوره‌ی ساسانیان در سروستان فارس

فرمان‌روایی دو شاپور: اردشیر، پیش از این که
 بمیرد، پسرش، شاپور، را به جانشینی خود انتخاب کرد. شاپور پادشاهی شجاع بود. او در مدت فرمان‌روایی‌اش^۱ لشکرکشی‌های زیادی کرد. وی به ارمنستان رفت و حاکمی برای آن منصوب کرد. **کوشان‌ها**^۲ را در شرق ایران شکست داد. به‌ویژه، در جنگ‌هایی که با رومیان داشت به پیروزی رسید. مشهورترین نبرد او با رومیان، در زمان **والرین**^۳ امپراتور روم رخ داد که در آن، رومیان شکست خوردند و امپراتورشان اسیر ایرانیان شد. به دستور شاپور، خاطره این پیروزی را در چند نقش برجسته جاودانه ساختند. در فاصله‌ی مرگ شاپور و پادشاهی شاپور دوم چند تن دیگر به حکومت رسیدند ولی هیچ‌یک توانایی این دورا نداشتند. در این مدت، درباریان به دلیل ضعف پادشاهان در امور کشور دخالت می‌کردند و با یک‌دیگر به کشمکش می‌پرداختند. در این زمان، رومیان به پیروزی‌هایی دست یافتند و توانستند قسمت‌هایی از خاک ایران را تصرف کنند. غرب و شرق کشور نیز عرصه‌ی تاخت و تاز بیگانگان شد.

شاپور اول ساسانی پس از پیروزی بر رومیان و به‌اسارت درآوردن والرین امپراتور روم، دستور داد صحنه‌ی تسلیم‌شدن امپراتور روم را بر روی دیواره‌ی سنگی در فارس حک کنند. شما از این تصویر چه چیزهایی را برداشت می‌کنید؟

۱- ۲۷۱-۲۴۱ میلادی.

۲- Kouchana

۳- Valerius

قلمرو ساسانیان

سنگین، جلوگیری از تبلیغ مسیحیت و حتی آزار و اذیت آن‌ها دست زد. در این راه، موبدان زردشتی محرک و مشوق شاپور بودند.^۱

عصر انوشیروان: در فاصله‌ی مرگ شاپور دوم تا ظهور انوشیروان، چندین تن دیگر به حکومت رسیدند که دو تن از آنان از بقیه مشهورترند: بهرام گور و قباد. بهرام گور به جنگ هپتال‌ها^۲ رفت و پس از مدت‌ها توانست آنان را سرکوب کند. هپتال‌ها اقوامی بیابانگرد در شمال شرق ایران بودند که با حملات مکرر خود به شمال خراسان موجب ناامنی و زحمت مردم آن نواحی می‌شدند.

شاپور دوم، سومین پادشاه قدرتمند ساسانی بود^۱ که توانست به اوضاع کشور سروسامان بدهد. اعرابی را که موجب ناامنی در جنوب کشور بودند به شدت تنبیه کرد، ترکان ساکن شمال شرق را شکست داد و در نبرد بزرگ بر رومیان پیروز شد.

از دیگر اقدامات شاپور دوم سخت‌گیری نسبت به عیسویان ایران است. در این زمان، دین مسیحی در روم رسمی شده بود. در نتیجه، مسیحیان ایران مورد سوءظن شاپور قرار گرفتند. او آن‌ها را به چشم طرفداران روم نگاه می‌کرد، زیرا در جنگ با امپراتوری روم به شاه کمک نمی‌کردند. در نتیجه، به اقداماتی چون گرفتن مالیات‌های

۱- ۳۷۹-۳۱۰ میلادی.

۲- مشکل مسیحیان با دولت ساسانیان سال‌ها ادامه داشت تا عاقبت در اواخر قرن پنجم میلادی، مسیحیان ایران اعلام کردند که در امور دینی خود مستقل هستند و از مسیحیان روم پیروی نمی‌کنند. در نتیجه، از فشار به آن‌ها کاسته شد و مسیحیان آزادی نسبی به دست آوردند.

۳- Hephthalites

قباد دست به کار شدند. آنان قباد را بر کنار ساختند و مزدک را زندانی کردند. مدتی بعد، قباد به کمک پادشاه هپتال‌ها دوباره به قدرت رسید و این بار برای حفظ قدرت از حمایت مزدک و طرفدارانش دست کشید. در نتیجه، مزدک و بسیاری از آنان به دست بزرگان خاندان ساسانی به قتل رسیدند. در این کار، انوشیروان نیز با بزرگان همراه بود.

خسرو انوشیروان در شرایطی به قدرت رسید که حکومت ساسانی با بحرانی جدی روبه‌رو بود. او برای سروسامان دادن به اوضاع کشور اصلاحاتی انجام داد؛ از جمله: ۱- ارتش را از نو سازماندهی کرد، ۲- تقسیمات کشوری را تغییر داد ۳- روش جدیدی برای گرفتن مالیات برقرار نمود.

روابط ایران و روم در دوره‌ی سلطنت انوشیروان، بسیار متغیر بود. این روابط گاه دوستانه بود و بین دو کشور تبادل سفیر در جریان بود و گاه درگیری‌های مرزی در می‌گرفت. سرانجام دو کشور قرارداد صلحی امضا کردند که سال‌ها دوام داشت.

قباد نیز وارث مشکلات بسیاری بود. البته برای حل آن‌ها تلاش کرد اما توفیق زیادی نیافت. هم زمان با روی کار آمدن قباد، جنگ‌های مکرر در شرق و غرب ایران ساسانیان را سر درگم کرده بود. به علاوه کشمکش با بزرگان که مدام در امور کشور دخالت می‌کردند و برای کسب قدرت با یک‌دیگر به رقابت می‌پرداختند، شاهان ساسانی را دچار زحمت می‌کرد. از طرفی، مالیات‌های سنگین و ستم بر مردم، پریشانی اوضاع را بدتر می‌ساخت. وقوع خشک‌سالی نیز بر مشکلات افزود و قباد را در وضعیت سختی قرار داد. در چنین شرایطی مزدک ظهور کرد. او خود از اشراف بود اما اندیشه‌های تازه‌ای درباره‌ی شیوه‌ی اداره‌ی کشور مطرح کرد؛ از جمله، خواهان توزیع آذوقه در میان مردم قحطی‌زده و کاهش قدرت بزرگان (فرماندهان نظامی، زمینداران و...) بود. قباد، مزدک را وسیله‌ای برای کاهش قدرت بزرگان دید؛ بنابراین، او را به خود نزدیک کرد اما گروهی از بزرگان که وجود مزدک را به زیان خود می‌دیدند با طرح این شعار که مزدک از اصول دین زردشتی منحرف شده است، علیه او و

طاق کسری یا ایوان مداین مشهورترین اثر به‌جامانده از عصر ساسانی است که در کشور عراق امروزی قرار دارد. این بنا در فرهنگ و ادبیات ایرانیان به‌عنوان مظهر ناپایداری اوضاع جهان شناخته شده است.

یکی از زمینه‌های رقابت ایران و روم در زمان خسرو انوشیروان، سرزمین یمن بود که به دلیل قرارگرفتن در مسیر تجارت دریایی اهمیت داشت. انوشیروان به منظور خارج کردن یمن از دست حاکم دست‌نشانده‌ی روم، سپاهی را به فرماندهی وهرز دیلمی به یمن فرستاد. این سپاه یمن را تصرف کرد و حکومت آن‌جا به دست ایرانیان افتاد. ایرانیان ساکن در یمن در زمان ظهور اسلام، مسلمان شدند.

موبدان و سایر درباریان را در پی داشت و از عوامل برکناری و قتل خسرو پرویز در چند سال بعد شد.

خسرو پرویز پادشاهی خوش‌گذران بود؛ به‌طوری که صدها رامشگر و آوازه‌خوان در دربار او وجود داشتند. او در عین حال مردی متکبر و خودپسند بود و همین نکته موجب رنجش و نفرت اطرافیان از وی شد؛ برای نمونه می‌توان به برخورد او با فرستادگان پیامبر اسلام اشاره کرد که موجب بدنامی این شاه در تاریخ شد.

مدتی از فرمان‌روایی خسرو نگذشته بود که امپراتور روم^۲ و خانواده‌اش در توطئه‌ای به قتل رسیدند. در نتیجه، خسرو به بهانه‌ی انتقام خون پدرزنش به صلح ایران و روم پایان داد و به روم لشکر کشید. در این لشکرکشی، ابتدا پیروزی‌های زیادی نصیب خسرو پرویز شد اما همان‌گونه که قرآن (در سوره‌ی روم) پیش‌بینی کرده بود، شکست خورد و از مقابل سپاه روم گریخت. در بازگشت نیز از بدرفتاری با اطرافیان دست نکشید. سرانجام، علیه او شورش کردند، روانه‌ی زندانش نمودند و پسرش، شیرویه، را به جانشینی او انتخاب کردند. از آن پس، حکومت ساسانی بیش‌ازپیش به سراشیبی سقوط افتاد و به قول یکی از مورخان، به بحرانی دچار شد که نجات از آن جز با حمله‌ی مسلمانان میسر نگشت.

مسئله‌ی هپتال‌ها: سپس نوبت به حکومت هپتال‌ها رسید. فرمان‌روای هپتال‌ها در جنگ‌های خسرو با رومیان، جانب رومی‌ها را گرفت و علیه ایران جنگید؛ زیرا آنان از تسلط ایران بر جاده‌ی ابریشم ناراضی بودند و خواهان روابط بازرگانی بدون واسطه‌ی ایران بودند. انوشیروان در یک لشکرکشی موفقیت‌آمیز، شکست سختی بر هپتال‌ها وارد کرد و برای همیشه به حکومت آنان خاتمه داد.

میان‌پرده‌ی خسرو پرویز

پس از خسرو اول، حکومت مرکزی دوباره دچار ضعف شد. شورش یکی از فرماندهان نظامی به نام بهرام چوبین علیه هرمز، جانشین خسرو، از جمله عوامل آشوب و ناامنی بود. در این میان خسرو پرویز، پسر هرمز، که به روم گریخته بود به کمک امپراتور روم توانست به ایران بازگردد و تاج و تختی را که از آن خود می‌دانست، تصرف کند. او با کشتار مخالفان، کوشید پایه‌های قدرتش را محکم کند. خسرو پرویز آخرین پادشاه مشهور ایران باستان^۱ است. او در بازگشت از روم با یکی از دختران امپراتور به نام مریم ازدواج کرده بود. یکی دیگر از زنانش به نام شیرین نیز مسیحی بود. نتیجه‌ی انس با این دو، نفوذ مسیحیان در دربار و آزادی بیش از حد آنان بود؛ عاملی که ناخرسندی

۲- مورس.

۱- ۶۲۷-۵۹۰ میلادی.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا حکومت‌های هپتال و روم که از دشمنان ایران بودند، هر یک در مقطعی خاص از یکی از پادشاهان معزول یا شکست خورده‌ی ایرانی (قباد و خسرو پرویز) حمایت کردند و آن‌ها را به پادشاهی بازگرداندند؟

فرهنگ و تمدن ایران عصر ساسانی

اوضاع اجتماعی: آن‌چه تاکنون خواندید، حدود ۴۰۰ سال تاریخ سیاسی ساسانیان بود. بیش‌ترین سال‌ها در جنگ‌ها و کشمکش‌های سیاسی طی شد. اما باید توجه داشته باشید که دوران حکومت ساسانیان همه در جنگ و خون‌ریزی نمی‌گذشت بلکه در این دوران طولانی، ایران یکی از دو قدرت بزرگ جهان بود. ایران شهرها و روستاهای آبادی داشت که جمعیت آن‌ها را کشاورزان، گله‌داران، پیشه‌وران، صنعتگران، تاجران و ... تشکیل می‌دادند. روستاییان ایرانی با آن‌که زندگی خوبی نداشتند و همواره فشار مالیات‌ها بر دوش آنان سنگینی می‌کرد و از ترقی و دست‌یابی به مشاغل بالای اجتماعی محروم بودند، چندان شکایتی از زندگی خود نداشتند زیرا تبلیغات ساسانیان به آنان باورانده بود که خون آن‌ها با خون اشراف‌زادگان و بزرگان متفاوت است؛ یکی زاده شده بود تا کشاورز شود و دیگری به دنیا آمده بود تا آقای او باشد. توده‌ی مردم به دین زردشتی اعتقاد داشتند و براساس آموزه‌های آن زندگی می‌کردند. تعلیم و تربیت، ازدواج، شرکت در مراسم جشن و سرور یا عزاداری و بسیاری امور دیگر آن‌ها براساس تعالیم دین زردشتی و آداب کهنی که از دوران قبل بر جا مانده بود، برگزار می‌شد. آنان هنگام

صلح زندگی نسبتاً آرامی داشتند و هنگام جنگ به اجبار یا به انگیزه‌های دینی و ملی به صف سپاهیان می‌پیوستند و به نبرد با دشمنان می‌پرداختند.

جامعه‌ی عصر ساسانی، جامعه‌ای طبقاتی بود. در یک طرف بزرگان قرار داشتند که شامل خاندان شاهی، خاندان‌های قدیمی^۱، حاکمان ولایات و مقامات دولتی و نظامی می‌شدند و در طرف دیگر، توده‌ی مردم بودند؛ یعنی کشاورزان، صنعتگران و پیشه‌وران. ارتقا از طبقه‌ی دوم به طبقه‌ی نخست غیرممکن بود.

عصر ساسانی، به‌ویژه عصر انوشیروان، دوران شکوفایی فرهنگی و تمدن ایران باستان است. گرچه این فرهنگ و تمدن تا حدّ زیادی درباری بود و با دستگاه حاکم ارتباط بسیاری داشت، با این حال، بقایای آن نشانگر ذوق و استعداد دانشمندان، هنرمندان و ادیبان ایرانی است؛ به طوری که حتی با ظهور اسلام، میراث تمدن ساسانیان تداوم یافت و به حیات خود ادامه داد؛ مانند طاق و ایوان در معماری ساسانی که در مساجد اسلامی جلوه‌گر شد یا آثاری چون کلیله و دمنه^۲، ویس و رامین و مضامین ادبی که در دوران اسلامی نیز به حیات خود ادامه داد.

اگر چه شاهان ساسانی در شیوه‌ی حکومت، روشی جز استبداد نمی‌شناختند، خون انسان‌های پیرامونشان از نظر آنان ارزشی نداشت و به راحتی دستور قتل و حبس خطاکاران را صادر می‌کردند اما برخی از آنان مانند شاپور و انوشیروان به دانش و گسترش آن علاقه داشتند.

دین: خاندان ساسانی پس از به قدرت رسیدن، برای توسعه‌ی دین زردشتی کوشش بسیار کردند؛ آتشگاه‌های زیادی در گوشه و کنار ایران بر پا نمودند، زمین‌های کشاورزی را وقف آن‌ها کردند و موبدان را ارتقا بخشیدند. موبدان اجرای مراسم دینی و آموزش احکام دین زردشت

۱- واسپوهران.

۲- اصل این اثر از هند بود که توسط برزویه‌ی طبیب، در دوره‌ی انوشیروان به ایران آورده شد و به زبان پهلوی ترجمه گردید.

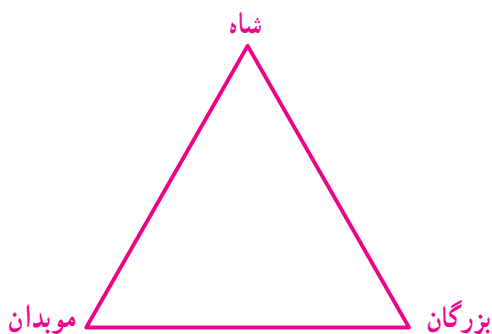
نویسندگانی است که اهمیت تصویر در آموزش را دریافته بود. به همین دلیل، کتاب ارزشنگ وی که مخصوص مردم عادی نوشته شده بود، تصاویر زیادی داشت.

مزدک آیین تازه‌ای با خود نیاورد و علاوه بر گرایش‌های اجتماعی و سیاسی تفسیر تازه‌ای از موضوع نور و ظلمت ارائه کرد. مزدک معتقد بود که پیروزی خیر بر شر قطعی است و وظیفه‌ی مردم یاری رساندن به خیر است. هرچند او نیز توسط مخالفانش به قتل رسید اما اندیشه‌هایش تا چند قرن از بین نرفت و پیروانش اندیشه‌های وی را گسترش دادند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما، ظهور آیین‌های مزدک و مانی نشانگر چه مسائلی در دوره‌ی ساسانی است و این آیین‌ها چه پیامدهایی داشت؟

عده‌ای از ایرانیان نیز یهودی، مسیحی و بودایی بودند. از این میان، مسیحیت رقیب سرسخت آیین زردشت به حساب می‌آمد اما با انقراض حکومت ساسانی و گسترش اسلام در ایران همه‌ی آن‌ها نفوذ گسترده‌ی خود را از دست دادند. اداره‌ی کشور: ساسانیان خود را وارث هخامنشیان می‌دانستند؛ بنابراین، می‌کوشیدند شیوه‌ی کشورداری آنان را احیا کنند و مورد تقلید قرار دهند. به‌طور کلی، تمرکز و عدم تمرکز قدرت در زمان ساسانیان را می‌توان به کمک مثلث زیر نشان داد.

را به‌عهده داشتند و رئیس آنان را موبدان موبد می‌گفتند. در بیش‌تر روستاها و شهرها آتشکده‌ای قرار داشت اما در سراسر کشور سه آتشکده از بقیه مهم‌تر بودند:

۱- آتشکده‌ی آذر فرنبغ در فارس؛ مخصوص موبدان

۲- آتشکده‌ی آذرگشنسب در آذربایجان؛

مخصوص شاهان و جنگ‌جویان

۳- آتشکده‌ی آذربرزین مهر در خراسان؛ مخصوص

کشاورزان.

صابئین: آیین پیروان حضرت یحیی است که طرفداران آن بیش‌تر در میان دورود می‌زیستند. صابئین مراسم دینی و آداب و رسوم ویژه‌ای داشتند؛ مثلاً، خوردن گوشت گاو را حرام می‌دانستند و نماز صبح را پس از طلوع آفتاب می‌خواندند.

مانویان و مزدکیان: مانی از دانشمندی بود که در زمان شاپور اول ظهور کرد. او با ادیان و اندیشه‌های عصر خود آشنایی کافی داشت و اختلاف مذاهب مختلف همواره ذهنش را مشغول می‌داشت. از این‌رو، سعی کرد با گزینش بخش‌هایی از آموزه‌های ادیان مسیحی، زردشتی، بودایی و...، آیین جدیدی به‌وجود آورد. او به واسطه‌ی هنر و دانش خود به شهرت رسید و به دربار راه یافت و اندیشه‌های خود را به شاپور عرضه کرد. شخصیت مانی توجه شاپور را به خود جلب کرد. او، مانی را در تبلیغ اندیشه‌های خود آزاد گذارد اما موبدان که از این کار ناخرسند بودند علیه مانی دست‌به‌کار شدند و شاپور را واداشتند تا از حمایت او دست بکشد. سرانجام، در زمان بهرام اول فرمان قتل مانی را از شاه گرفتند ولی پیروان او دست از اعتقادات خود برنداشتند. آیین مانی به‌مرور توسط پیروانش در ایران و به‌ویژه در آسیای مرکزی، طرفداران زیادی یافت. مانی چندین کتاب نوشت که از آن میان، ارزشنگ شهرت بیش‌تری دارد. او از نخستین

همان‌گونه که خواندید، بزرگان شامل کسانی هم‌چون اعضای خاندان سلطنتی، مقامات دولتی و فرماندهان سپاه بودند. اگر شاه فردی قدرتمند بود، از نفوذ بیش از حد بزرگان و موبدان کاسته می‌شد و اگر کفایت لازم را نداشت، دو ضلع دیگر این مثلث قدرت بیش‌تری می‌یافتند.

در دوران ساسانی، هریک از امور مالی، اقتصادی، کشاورزی، اداری و ... زیر نظر فردی که ریاست آن‌را به‌عهده داشت، اداره می‌شد. در رأس آنان، وزیر اعظم قرار داشت که نزدیک‌ترین فرد به شاه بود و می‌توانست در او نفوذ بسیار داشته باشد.

هریک از استان‌ها و شهرهای کوچک و بزرگ حاکمی داشت که امور آن‌را اداره می‌کرد. شیوه‌ی کشورداری ساسانیان بعدها مورد تقلید بنی‌عباس و حکومت‌های پس از آنان قرار گرفت.

خط، ادبیات و آموزش: مشهورترین خط‌های رایج در عصر ساسانیان، خط پهلوی اشکانی و خط پهلوی ساسانی است. این خط‌ها از خط آرامی اقتباس شده بود و همه‌ی مکاتبات اداری، نوشته‌های ادبی و تاریخی و کتیبه‌های شاهان ساسانی بر سینه‌ی صخره‌ها و ... به این خط‌ها نوشته می‌شد. از بسیاری از شاهان ساسانی، کتیبه‌های متعددی باقی‌مانده است که چگونگی فتوح، تاج‌گذاری و ... را بیان می‌کند و ارزش ادبی و تاریخی فراوانی دارد.

در زمان ساسانیان تنها فرزندان بزرگان آموزش می‌دیدند و فرزندان مردم عادی از آموزش محروم بودند. آن‌ها بیش‌تر مطالب اوستا را آموزش می‌دیدند. تیراندازی، چوگان بازی و شنا از دیگر کارهایی بود که جوانان به آن مشغول می‌شدند تا هنگام جنگ آمادگی لازم را داشته باشند. جندی‌شاپور از مراکز مهم آموزش و پژوهش بود و دانشمندان و پزشکان بسیاری در آن به‌کار و پژوهش مشغول بودند. انوشیروان عده‌ای را برای کسب علوم به

هند فرستاد. او عده‌ای از فلاسفه‌ی یونان را که از تنگ نظری و تعصب مسیحیان روم، به ایران پناهنده شده بودند به‌گرمی پذیرفت و از آنان حمایت کرد.

معماری و حجاری: خرابه‌های چندین کاخ و آتشگاه در فیروزآباد، بیشاپور و ... جلوه‌گاه معماری عصر ساسانی است. معماران این دوره در اوایل دنباله‌رو معماران عصر اشکانی بودند اما با گذشت زمان، در بنای کاخ‌ها و آتشگاه‌ها شیوه‌ها و سبک‌هایی در پیش گرفتند که در گذشته فراگیر نبود؛ مانند استفاده از طاق و ایوان؛ با استفاده از طاق، دیگر به برپایی ستون نیاز چندانی نبود. معماران عصر ساسانی از گچ‌بری‌های زیبا و گاه کاشی‌کاری استفاده می‌کردند. کاخ‌هایی مانند کاخ تیسفون (معروف به ایوان کسری) و کاخ فیروزآباد در زمان خود شکوه و جلال زیادی داشتند و چشم همگان را خیره می‌کردند. شاهان ساسانی در این کاخ‌ها به اداره‌ی امور می‌پرداختند، دستورات لازم را صادر می‌کردند، فرستادگان حکومت‌های دیگر را به حضور می‌پذیرفتند و نیز به تفریح و خوش‌گذرانی می‌پرداختند.

برخلاف بناها و شهرهای دوره‌ی ساسانی که در گذر زمان جز خرابه‌هایی از آن‌ها باقی‌نمانده است، نقش برجسته‌های فرمان‌روایان ساسانی در فارس، کرمانشاه و ... - با گذشت صدها سال - تا اندازه‌ای سالم مانده و مورد توجه پژوهشگران است. موضوع این نقش برجسته‌ها شامل مراسم تاج‌گذاری، جنگ و شکار شاهان ساسانی است.

هنر و صنعت: علاوه بر فعالیت‌های هنری ذکر شده در عصر ساسانی، قالی‌بافی، پارچه‌بافی، فلزکاری و شیشه‌گری نیز رونق به‌سزایی یافت. در این عصر، پارچه‌های ساخت ایران در روم مشتریان زیادی داشت. فلزکاران ماهر در خدمت شاهان و شاهزادگان بودند و برای آنان ظروف بسیار ظریف و زیبایی از طلا و نقره می‌ساختند.

نمونه‌هایی از این ظروف امروزه در موزه‌های اروپا توجه پژوهشگران و علاقه‌مندان را به خود جلب می‌کند.

یک ظرف نقره‌ای مربوط به دوره‌ی ساسانی. به نظر شما، نقوش روی این ظرف چه آگاهی‌هایی در مورد دوره‌ی ساسانیان در اختیار ما می‌گذارد. راجع به این موضوع در کلاس بحث کنید یا مطلبی در چند سطر بنویسید.

در آن زمان، موسیقی نیز رونق داشت. موسیقی‌دانان و آوازه‌خوان‌های دربار را هُنیاگر (خُنیاگر) می‌گفتند. آنان برای شاهان انواع ترانه‌ها را می‌ساختند و به مناسبت‌های مختلف اجرا می‌کردند. خسرو پرویز بیش از سایر شاهان ساسانی به موسیقی علاقه داشت؛ به طوری که ساعات خود را به چهار قسمت تقسیم کرده بود و یک قسمت آن را به شنیدن موسیقی اختصاص داده بود.

یک سکه‌ی دوره‌ی ساسانی از جنس طلا مربوط به زمان شاپور اول. چه چیزهایی را بر روی این سکه می‌بینید؟

یک توضیح

باربد از مشهورترین موسیقی‌دانان و آوازه‌خوان‌های این دوره است. او بسیار علاقه‌مند بود که به دربار خسرو پرویز وارد شود اما خنیاگر دربار، نکیسا، به او اجازه این کار را نمی‌داد. عاقبت، روزی باربد در بالای درختی که در مسیر شاه بود، پنهان شد و به خواندن آواز مشغول گشت. شاه با شنیدن صدای باربد بدان علاقه‌مند شد و سراغ او را گرفت. از آن پس، وی نیز به گروه خنیاگران خسرو پرویز پیوست و به شهرت زیادی دست یافت.

نقش به‌سزایی داشتند. مالیاتی که از بازرگانان و کشاورزان دریافت می‌شد، ثروتی انبوه بود که صرف مخارج دولتی و زندگی پر تجمل خاندان ساسانی، بزرگان و حاکمان می‌شد. ساسانیان برای حفظ جاده‌ی ابریشم و تسلط بر آن تلاش زیادی می‌کردند.

بازرگانی: در این دوره، جاده‌ی ابریشم جولانگاه کاروان‌های بازرگانی بود. این کاروان‌ها کالاهای ساخت چین، هند، ایران و روم را از سرزمینی به سرزمین دیگر می‌بردند. در خلیج فارس صید مروارید رواج داشت. هم‌چنین شهرهای میناب، سیراف و بوشهر در بازرگانی این دوره

پرسش‌های نمونه

- ۱- اردشیر بابکان اهداف حکومت خود را چه چیز اعلام کرد و پس از رسیدن به حکومت چه اقداماتی انجام داد؟
- ۲- اوضاع ایران در فاصله‌ی حکومت شاپور اول و شاپور دوم چگونه بود؟
- ۳- برخورد شاپور دوم با مسیحیان چگونه بود؟ علت آن چه بود؟
- ۴- انوشیروان چه اقدامات مهمی انجام داد؟
- ۵- ترکیب جامعه در عصر ساسانی چگونه بود؟ آن را با دوره‌های هخامنشی و اشکانی مقایسه کنید.
- ۶- علت ظهور اندیشه‌های مانوی و مزدکی در دوره‌ی ساسانی چه بود؟
- ۷- جایگاه ایران عهد ساسانی را در جهان معاصر با آن چگونه ارزیابی می‌کنید؟

اندیشه و جست‌وجو

- ۱- درباره‌ی روابط فرهنگی ایران با دیگر کشورها در عصر ساسانی مطلبی تهیه کنید.
- ۲- یکی از بناها و نقش برجسته‌های دوره‌ی ساسانی را در چند صفحه توصیف کنید.
- ۳- دوران حکومت و اقدامات خسرو انوشیروان را با حکومت و اقدامات داریوش اول هخامنشی مقایسه و ارزیابی کنید.